

ΤΑ ΣΗΜΑΔΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Μια διαδρομή στα δημόσια ρολόγια- μνημεία της Αθήνας

ΚΕΙΜΕΝΟ: Μάνος Μικελάκης / Αρχαιολόγος
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: Βαγγέλης Δελέγκος

Ο άνθρωπος, λένε, έπλασε τον Χρόνο, μέσα από μια αγωνιώδη αναζήτηση απαντήσεων σε ερωτήματα και φόβους που τον ταλάνιζαν. Έτσι απλά ένα βράδυ, κάτω από τον κεντημένο έναστρο ουρανό, με το λευκό φως της σελήνης να ζωγραφίζει ένα μεγαλειώδες ερωτηματικό, η συνειδησή του σε μια καθολική εξόρμηση όλων των αισθητών και ενστικτωδών της δυνάμεων, εκείνη την οριακή στιγμή, δημιούργησε το χρόνο. Χρόνος κυκλικός, γραμμικός, συνεχής και επαναλαμβανόμενος... Η συνειδησή μας πια τον αντιλαμβάνεται μονόπλευρα, η σκέψη μας τον αποδίδει μονοσήμαντα. Ο χρόνος κατέληξε ένας διαρκής μερισμός, όπως μαρασμός. Χρόνος μηχανικός, προβλέψιμος, ατελής. Ξετυλίγοντας ωστόσο τις γνώσεις και τις αισθήσεις μας μέσα από ένα περίπατο στα δημόσια ρολόγια της Αθήνας, μπορούμε να αφουγκραστούμε την αύρα και τη σκέψη των ανθρώπων γι' αυτόν, στα σημάδια του χρόνου που έχουν αφήσει...

Ήταν ένα ζεστό ανοιξιάτικο μεσημέρι, όταν εγγλωβισμένος στα φανάρια και την κίνηση της λεωφόρου Αλεξάνδρας κοντοστάθηκα για μια στιγμή μπροστά στο κτήριο γραφείων της Τράπεζας Κύπρου. Η πρόσοψή του έχει διαμορφωθεί με μια σύνθεση ρολογιών, τα οποία δείχνουν την ώρα σε διαφορετικές μεγαλουπόλεις του πλανήτη (Αθήνα, Νέα Υόρκη, Λονδίνο, Τόκιο, κ.ά.). Ένα έργο εικαστικό στην όψη ενός τραπεζικού κτηρίου που σχολιάζει τη λειτουργία του (χρηματοοικονομικές συναλλαγές) μέσα σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Μα πάνω απ' όλα όμως προσδιορίζει την εμπειρία του σύγχρονου ανθρώπου σε σχέση με το χρόνο μέσω του διαδικτύου. Εμβαθύνοντας την πρώτη αυτή ανάγνωση, σκέφτηκα για πρώτη φορά τις διαδρομές μου στη νέα αυτή διάσταση. Φατεινές γραμμές μέσα στον

ανθρώπινο νου, συμπλέγματα και γαλαξίες πληροφοριών. Μια νέα πρόσληψη του χώρου και του χρόνου. Γιατί το εδώ και το σήμερα είναι αύριο σε κάποιο άλλο σημείο του πλανήτη. "Τελικά δεν καθίσταται μόνο ο χώρος εικονικός", σκέφτηκα, "αλλά και η εμπειρία του χρόνου". Περιπάτησα αργά μέσα από τους παράδρομους αντιστεκόμενος με το ρυθμικό βηματισμό μου στα νοητά άλματα από τον ένα κόμβο στον άλλο.

Είχα κάποιες εκκρεμότητες ακόμα που έπρεπε να διευθετήσω όταν θα γύριζα στο σπίτι. Έπρεπε να ενημερωθώ για το ηλεκτρονικό μου ταχυδρομείο και να στείλω κάποια μηνύματα στο συνεργάτη μου στη Βαρκελώνη. Ωστόσο η αποκάλυψη μέσα από μια διαφορετική "ματιά" της "πραγματικότητας" που ασυναίσθητα τα τελευταία χρόνια βιώνουμε, μ' έκανε να

Το κτήριο- ρολόι της Τράπεζας Κύπρου μάς ταξιδεύει νοερά στο χώρο και τον χρόνο. Το σήμερα στην Αθήνα είναι χθές ή αύριο σε κάποια άλλη πόλη του πλανήτη.

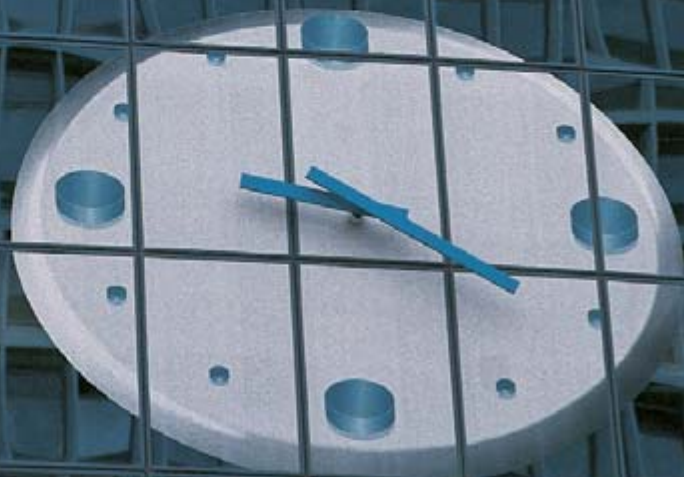

NEW YORK

T P A

SYDNEY

NICOSIA

θέλω να αντισταθώ στις πλέον παγιωμένες συνήθειες, έστω και προσωρινά. Μια στιγμιαία έμπνευση με ώθησε να συνεχίσω τον περίπατό μου στα δημόσια ρολόγια του ιστορικού κέντρου της Αθήνας. Βήμα βήμα, θα ανακαλύψα εικόνες της πόλης, που συνήθως προσπερνούσα χωρίς να δίνω σημασία. Όπως το ρολόι - εικαστική εγκατάσταση στο κτήριο της Γερμανικής Πρεσβείας στο Κολωνάκι, μια καλλιτεχνική πρόταση που επιχειρεί να αναδείξει το παλιμψηστο του τεχνικού πολιτισμού που συναρτήθηκε με τη μέτρηση του χρόνου. Τα βήματά μου με οδηγούσαν πίσω στην αχλύ των αιώνων, όπου μέσα από την εμπειρική παρατήρηση της φύσης και τις πρώτες αβέβαιες αναζητήσεις στον ουρανό, οι πολιτισμοί της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου είχαν θεσπίσει τα πρώτα ημερολόγια, σεληνιακά ή ηλιακά ήδη από την 3η χιλιετία π.Χ.

Η πρώτη σχεδόν αρχέγονη χρονική μονάδα ήταν ο Ήλιος. Ήδη από τη συγκρότηση των

με το περίφημο κοπάδι από επτά αγέλες βοδιών και προβάτων, του οποίου ο αριθμός ήταν πάντα σταθερός. Με το μύθο αυτό οι αρχαίοι πιθανόν εννοούσαν το σεληνιακό έτος των 354 ημερών, των επτά ημερών και των πενήντα εβδομαδάων.

Η κόρνα ενός αυτοκινήτου με επανέφερε αίφνης από τη διαδρομή στο χρόνο στον απρόσμενο αυτό ανοιξιάτικο περίπατο στους πρόποδες του Λυκαβητού. Το "Σήμα του Χρόνου", όπως λέγεται το ρολόι γλυπτό που σε λίγο πλησίαζα, δεν το είχα προσέξει, αν και αρκετά συχνά ανηφορίζα τη Λουκιανού για μια εφήμερη ανάσα στην ανοιχτή θέα από το εκκλησιάκι του Αγ. Γεωργίου. Μόνο όταν μια φίλη γλύπτρια μου είπε ότι ένας καθηγητής ονόματι Karl Schlaminger έραγιαματοποίησε μια μοναδική εικαστική εγκατάσταση σ' ένα δημόσιο κτήριο, αποφάσισα να το επισκεφτώ. Όσο έφτανα στην τελευταία στροφή που θα το αντίκριζα, τόσο και πιο έντονη είχα την επιθυμία να

Το ρολόι στο κτήριο της Γερμανικής Πρεσβείας στο Κολωνάκι αποτυπώνει με τα εκφραστικά μέσα της τέχνης, τη μακρά ιστορία μέτρησης του χρόνου από τους Έλληνες και τους Άραβες μηχανικούς. Η χρυσή μπάλα που ανεβοκατεβαίνει στον κάθετο άξονα συμβολίζει τη μέτρηση του χρόνου με τη σκιάσή του.

πρώτων κοινωνιών ο άνθρωπος, κοιτάζοντας ψηλά, αναγνώρισε σ' αυτή τη φωτεινή πηγή, που χάνονταν κάθε βράδυ και επανέρχονταν πάλι το πρωί, μία χρονική σταθερά, το ημερονύχτιο. Αργότερα, ίσως με την ανάπτυξη της γεωργίας και την ανάγκη προσδιορισμού σταθερών για την έναρξη των καλλιεργειών, άρχισαν να συγκροτούνται τα πρώτα ημερολόγια. Στην Αίγυπτο για παράδειγμα, η σταθερά για τον προσδιορισμό των εποχών καθορίζονταν σε σχέση με τις πλημμύρες του Νείλου ενώ στην Ελλάδα η εμφάνιση των Πλειάδων σηματοδοτούσε την έναρξη του θέρους. Σταδιακά τα ηλιακά ημερολόγια έγιναν σεληνιακά, υπολογίζοντας το διάστημα που χρειάζεται να ολοκληρωθεί ένας πλήρης σεληνιακός κύκλος. Έτσι προσδιορίστηκαν οι μήνες, από την αρχαιοελληνική λέξη μήνη (μηνίσκος) το μισοφέγγαρο. Η εβδομάδα ήταν το διάστημα πλήρωσης ενός σεληνιακού τετάρτου. Χρόνος κυκλικός, επαναλαμβανόμενος, ανανεούμενος. Έτσι καθώς έκαιγε ο ήλιος, ζέσταινε με τη θερμη τις σκέψεις μου. Ήλιος, ο μυθικός Θεός

γνωρίζω ξανά την έκπληξη και το θαυμασμό της πρώτης εντύπωσης.

Μια χρυσή σφαίρα κατ' αναλογία με τον ήλιο ανεβοκατεβαίνει στην καθρεπτιζόμενη εσωτερική γωνία του κτιρίου σε ρυθμό δώδεκα ωρών. Στους πλάγιους ελληνικούς και αραβικούς αριθμούς μπορεί ν' αναγνωσθεί η ώρα της ημέρας. Έτσι κατ' αντιστοιχία προς τη θέση του ήλιου, η σφαίρα αγγίζει το υψηλότερό της σημείο το μεσημέρι. Επιχειρώντας να αποκωδικοποιήσουμε τα αισθητικά και μορφολογικά στοιχεία του έργου (χρυσή μπάλα, αριθμοί, μηχανισμός κίνησης) με τεχνικούς όρους, θα πρέπει να ανατρέξουμε στους Βαβυλώνιους, οι οποίοι προσδιόρισαν τη μέτρηση του χρόνου ημερολογιακά. Η χρυσή μπάλα αποτελεί σύμβολο της προσέγγισης για τη μέτρησή του με τη σκίαση του ήλιου σ' ένα κάθετο άξονα, ο οποίος προσδιορίζει την ακριβή του θέση κατά την διάρκεια της ημέρας. Οι αραβικοί και ελληνικοί αριθμοί από την άλλη υπενθυμίζουν τη συμβολή των Ελλήνων Αλεξανδρινών αλλά και των Αράβων μηχανικών (Ήρωνας, Κτήσιβος,

Το ηλιακό ρολόι του Όθωνα στον Εθνικό Κήπο. Το επίπεδο οριζόντιο ηλιακό ρολόι μετρά ισόχρονες ώρες. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως τον Μεσαίωνα για τη μέτρηση του Αληθούς Ηλιακού Χρόνου.

Αλ Ζαζαρί, κ.ά.) στη διαμόρφωση μιας προηγμένης τεχνολογίας υδραυλικών ρολογιών. Μολονότι ο Όμηρος, στοχεύοντας στην ανασύνθεση ενός ηρωϊκού παρελθόντος δεν έδωσε ακριβείς πληροφορίες για τη μέτρηση του χρόνου, τα ευρήματα της αρχαιολογίας και η ανάγνωση των μυκηναϊκών επιγραφών αναγνώρισαν το θρησκευτικό και λατρευτικό χαρακτήρα των μινωϊκών και μυκηναϊκών μηνολογιών ήδη από την αυγή της 2ης χιλιετίας. Στο πλαίσιο των αναγνωρισμένων επαφών με την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία θα πρέπει να επηρεάστηκαν στη συστηματοποίηση του ημερολογίου τους. Στάθιχα στην άκρη του δρόμου θαυμάζοντας το γιγαντιαίο γλυπτό. Η χρυσή μπάλα κρέμονταν ψηλά όπως ο ήλιος. Η λάμψη της, καθώς οι ακτίνες του αντανακλούνταν στη λεία επιφάνεια, τύφλωνε τα μάτια μου. Σ' αυτή τη σφαίρα των ηλιακών συμβολισμών εγγράφονται σύμφωνα με τους μελετητές δύο σημαντικά σύμβολα της μινωϊκής τέχνης, το κρητικό σκαθάρι και τα κέρατα καθοσίωσης. Ανάμεσα

στα δύο σκέλη των τελευταίων, όπως και στις βουνοκορφές του ορίζοντα, αναδύονταν ο ήλιος. Είχε κιόλας περάσει αρκετή ώρα χωρίς να το καταλάβω. Μάλλον οι σκέψεις και η ηρεμία είχαν αγκυλώσει την πάροδο του χρόνου. Χρόνος βιωμένος, υποκειμενικός, οπωσδήποτε διαφορετικός από τον μαθηματικό, αντικειμενικό και μετρήσιμο χρόνο. Παρέμεινα για λίγο χαζεύοντας τους περαστικούς που βιαστικά το προσπερνούσαν. Άλλοι πεζοί καθώς ανηφόριζαν για τα ψώνια ή τις δουλειές τους, οι περισσότεροι ωστόσο εγκλωβισμένοι σ' αυτοκίνητά τους. Στο στενό ορίζοντα μερικών μέτρων, με το βλέμμα τους στραμμένο προς τα μέσα, αποκομμένο από την ομορφιά της άνοιξης, τη μυρωδιά του γασσεμιού από το γωνιακό μπαλκόνι. Η παρατήρηση αυτή ενίσχυσε τη στιγμιαία έμπνευσή μου για ένα περίπατο στα υπόλοιπα δημόσια ρολόγια της Αθήνας. Μια διαδρομή στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης για τη μέτρηση του χρόνου. Πρώτοι ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης μελέ-

τησαν σε βάθος και φιλοσόφησαν την έννοια του Χρόνου. "Ο χρόνος" γράφει ο Πλάτωνας στον Τίμαιο "γεννήθηκε μαζί με το σύμπαν, ώστε αφού γεννήθηκαν μαζί, μαζί και θα καταλυθούν, αν ποτέ συμβεί μια τέτοια κατάλυση". Ωστόσο ο Αριστοτέλης ήταν αυτός που πρώτος στα "Φυσικά" επιχειρήσει να τον αντικειμενοποιήσει με μαθηματικούς υπολογισμούς. Κάθε χρονική στιγμή, το νυν, το τώρα που διάγουμε, όπως αναφέρει, είναι όπως ένα σημείο, μια τελεία στην τάξη του σύμπαντος. Αν η κίνηση ενός σημείου δημιουργεί τη γραμμή, και συνακόλουθα την πρώτη από τις τρεις διαστάσεις του χώρου, έτσι και η κίνηση των χρονικών στιγμών, του πριν (πρότερον) και του μετά (ύστερον) γεννά το χρόνο. Αυτός είναι ο μαθη-

Μηχανισμός των Αντικυθήρων. Ένας από τους σπανιότερους και πλέον σύνθετους μηχανισμούς για τον προσδιορισμό των κινήσεων του ήλιου και της σελήνης στον ζωδιακό κύκλο. Κατασκευάστηκε πιθανότατα στην Ρόδο το 80 π.Χ. από την σχολή του Ποσειδωνίου.

Έκθεμα από την έκθεση Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία, Τεχνούπολη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα 2002.

ματικός χρόνος, γραμμικός, συνεχής, ομοιογενής, άπειρος.

Κατηφορίζοντας τη Λουκιανού κατευθύνθηκα προς τον Εθνικό Κήπο. Εκεί θα συναντούσα το ηλιακό ρολόι που εγκατέστησε ο Όθωνας, τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του Ελληνικού κράτους. Έβγαλα βιαστικά το ρολόι μου και το έβαλα στην τσάντα. Όταν έφτανα μπροστά του θα προσπαθούσα να υπολογίσω την ώρα, όπως έκαναν οι αρχαίοι Έλληνες με το γνώμονα. Η καρδιά μου άρχισε να χτυπά δυνατά. "Άραγε θα τα καταφέρω;" σκέφτηκα. Η ανησυχία έκανε θαρρώ το χρόνο να κυλά πιο γρήγορα. Τα ηλιακά ρολόγια, μια από τις πρώτες επινοήσεις για τη μέτρησή του, υπολογίζουν το χρόνο βάσει της σκιάς που έριχνε ο γνώμονας, ένα μεταλλικό στέλεχος, πάνω σ'ένα οριζόντιο διάγραμμα με καταγεγραμμένες μετρήσεις, το ονομαζόμενο "ανάλλημα". Όπως αναφέρει ο ιστορικός Χρήστος Λάζος "τα αναλήμματα περιλαμβάνουν δύο καμπύλες: η μία πλησιέστερη στη βάση του γνώμονα, αντιπροσώπευε τη σκιά του την ημέρα του θερινού ηλιοστασίου. Όταν ο ήλιος έπεφτε κάθετα, η σκιά ήταν μικρή και άρα η καμπύλη αυτή είχε το μικρότερο μήκος. Η δεύτερη καμπύλη, η μεγαλύτερη, ήταν αυτή που έγραφε η σκιά του γνώμονα την ημέρα του χειμερινού ηλιοστασίου, όταν ο ήλιος έπεφτε πλάγια. Ανάμεσα στις δύο αυτές καμπύλες υπήρχε μια ευθεία που έδειχνε τη διαδρομή της σκιάς στις ημέρες της ισημερίας και όριζε την κατεύθυνση από ανατολικά προς δυτικά. Οι δύο καμπύλες συνδέονταν με ευθείες γραμμές, δημιουργώντας έτσι, έντεκα ενύγραμμα, αλλά ανισομερή τμήματα που επέτρεπαν την ανάγνωση της ώρας. Το κεντρικό τμήμα, στο οποίο έπεφτε η σκιά το μεσημέρι, προσδιόριζε τη διεύθυνση Βορρά - Νότου".

Ευφρές και εμπνευσμένο το σύστημα αυτό συλλογίστηκα καθώς επιτρέπει τον προσδιορισμό τόσο της ώρας όσο και του ημερολογιακού προσδιορισμού της μέσα στο χρόνο σε σχέση με τις γραμμές του ηλιοστασίου και της ισημερίας. Ο "γνώμονας" ή "σκιοθήρας" εισήχθη στην Ελλάδα πιθανότατα από τους Σίνες και είχε χρησιμοποιηθεί ήδη και από άλλους σημαντικούς πολιτισμούς, όπως οι Βαβυλώνιοι, οι Χαλδαίοι, οι Φοίνικες, οι Εβραίοι και οι Αιγύπτιοι. Οι αρχαίοι με το όργανο αυτό, λέγεται ότι προσδιόριζαν το γεωγραφικό πλάτος του τόπου και τις διαστάσεις της Γης, ενώ με τον

υπολογισμό της σκιάς έβρισκαν την απόκλιση του Ήλιου και τη λόξωση της εκλειπτικής.

Το βλέμμα μου, κατηφορίζοντας τη Βασ. Σοφίας ακινητοποιούνται στα ρολόγια που συναντούσα στα φανάρια ή τις φωτεινές διαφημιστικές επιγραφές. Ρολόγια με δείκτες ή ηλεκτρονικά. Ο χρόνος για μένα έμοιαζε να έχει συρρικνωθεί πια στη διάρκεια ενός απογεύματος. "Ένα απόγευμα σε μια ζωή... είναι ό,τι μια ζωή στην αιωνιότητα" σκέφτηκα. Είχα ήδη φτάσει στο νεότερο ηλιακό ρολόι. Η μυρωδιά από τα ανθισμένα λουλούδια σήμαινε με τον πιο πρόδηλο τρόπο τον ερχομό της άνοιξης. Κοντούσάθηκα για αρκετή ώρα απορημένος μπροστά στο μαριμάρινο ανάλλημα με τις χαραγμένες μετρήσεις. Έπρεπε να ακολουθήσω πιστά τις οδηγίες, να

χαθώ στη σοφία των καμπύλων χαράξεων, των αριθμών, του παιχνιδιού με τη σκιά. Τελικά οι παραστάσεις του χρόνου πρέπει να επηρεάζονται ή να συναρτώνται άμεσα από τα όργανα με τα οποία μετριέται. Η ιδέα της κυκλικής κίνησης γεννήθηκε από τους αέναους κύκλους του ήλιου και της σελήνης και ενσωματώθηκε τόσο στα ηλιακά ρολόγια όσο και στα μηχανικά. Θαρρώ πώς και οι δείκτες κατά κάποιον τρόπο θα πρέπει να συμβολίζουν τις σκιές του γνώμονα. Στη σκέψη αυτή θύμηθηκα ότι στο σταθμό "Σύνταγμα" του Μετρό, ανάμεσα στις εκθέσεις και την αρχαία στρωματογραφία δεσπόζει το έργο του γλύπτη Θεόδωρου, άλλο ένα εικαστικό σχόλιο στη μέτρηση του χρόνου. Με βήματα γοργά χώθηκα στους δαιδαλώδεις διαδρόμους του. Μέσα σε λίγα λεπτά μπροστά στα μάτια μου ξεδιπλώνονταν το επιβλητικό γλυπτό. Η εικαστική εγκατάσταση συνίσταται από δύο παράλληλα επαπτόμενους δίσκους, οι οποίοι συμπληρώνονται από ένα βαρίδι - ρολόι εκκρεμούς, ένα ζεύγος τροχών - ρολογιών και μια τοξοειδή απόληξη. Στην ίδια αναπαραστατική λογική με το Σήμα του Χρόνου της Γερμα-

νικής Πρεσβείας, τα ρολόγια του Θεόδωρου ανατρέχουν στην ιστορία των πρώτων μηχανικών χρονομέτρων. Τα πρώτα αρχαϊκά μνημειακά ρολόγια εμπεριείχαν τρία στοιχεία που εξασφάλιζαν την κανονικότητα της κίνησης : το βαρίδι, το σύστημα διαφυγής και το σύστημα ρύθμισης, στοιχεία που αναγνωρίζονται και στο έργο. Το ζεύγος επαπτόμενων τροχών - ρολογιών διαμορφώνει ένα πολύπλοκο σύστημα γραναζιών ως υπόμνηση των πρώτων μηχανισμών. Η εισαγωγή του εκκρεμούς το 1656 από τον Huygens, το οποίο εξασφάλιζε την ισοκατανομή του χρόνου, αναπαριστάται στο δεύτερο τροχό με τον ρολόι - εκκρεμές. Έκανα αργά το γύρω της έκθεσης πριν κατέβω τις σκάλες για τον επόμενο μου σταθμό.

ΦΩΤ. ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΙΜΑΡΑΓΛΗΣ

Η εικαστική εγκατάσταση του γλύπτη Θεόδωρου στον σταθμό "Σύνταγμα" του Μετρό ανατρέχει στην ιστορία των πρώτων μηχανικών χρονομέτρων. Η επιβολή τους στην περίοδο του Μεσαίωνα σηματοδότησε την μετάβαση στην σημερινή κοινωνία, όπου ο χρόνος είναι χρήμα.

Μπροστά στην αρχαία στρωματογραφία άρχισα να ανασκαλεύω τις γνώσεις μου. Η επινόηση του μηχανικού ρολογιού χρονολογείται το Μεσαίωνα, διαμορφώνοντας μια νέα αντίληψη του χρόνου αλλά κυρίως σηματοδοτώντας τη μετάβαση σε μια νέα κοινωνική πραγματικότητα. Η καταγωγή και εξάπλωση του συνδέθηκε με την αστική εξουσία, η οποία το χρησιμοποίησε ως μέσο ρύθμισης της καθημερινής ζωής και συγχρονισμού των ανθρώπινων ενεργειών. Η διάδοση σε ολόκληρο τον χριστιανικό

και δυτικοευρωπαϊκό χώρο των δημόσιων μηχανικών ρολογιών που ήταν τοποθετημένα σε κωδωνοστάσια καθεδρικών ναών, σε προσόψεις δημόσιων κτηρίων ή αυτόνομα οικοδομήματα -τους Πύργους των Ρολογιών - υπήρξε ταχύτατη τον 14ο αιώνα. Αν ο αγροτικός ή ο θρησκευτικός χρόνος χαρακτηρίζονταν από την κυκλική ρυθμική επανάληψη συγκεκριμένων εργασιών, ο εκκοσμηκευμένος "χρόνος των κρατούντων" επιχειρούσε να οργανώσει το χρόνο εργασίας και εμπορικών συναλλαγών.

Το πρώτο τέτοιο μηχανικό ρολόι στην Ελλάδα εγκαταστάθηκε στον Βενετικό Χάνδακα, σημερινό Ηράκλειο Κρήτης, στις 20 Δεκεμβρίου του 1463, στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Μάρκου. "*Η παγίωση του ρολογιού*", όπως επισημαίνει η καθηγήτρια Παπαδία - Λάλα "*ως μέγρος του δημόσιου χώρου, στο διοικητικό κέντρο της πόλης, αντανακλά την ιδιοποίηση ενός τεχνικού επιτεύγματος από την κρατική εξουσία και την ένταξή του στην όλη λειτουργία του διοικητικού μηχανισμού. Η σύνδεσή του με τον ναό του Αγίου Μάρκου συνιστά μια ακόμη συμβολική έκφραση της πρωτεύουσας θέσης των ενάριθμων καθολικών έναντι του ντόπιου πληθυσμού*". Η διάδοση των δημόσιων ρολογιών υπήρξε ταχύτατη και σε άλλες ενετικές κτήσεις με γνωστούς από πηγές τους Πύργους Ρολογιών στο Ρέθυμνο, την Κέρκυρα, τα Χανιά και αλλού. Αργότερα τα εντοχιμαμένα ρολόγια στα κωδωνοστάσια των μητροπολιτικών ναών ή σε δημόσια κτήρια και οι περίφημοι Πύργοι - Ρολόγια που σώζονται σε πολλές επαρχιακές πόλεις, συνήθως στην κεντρική πλατεία, αποτέλεσαν δημόσια τοπότητα.

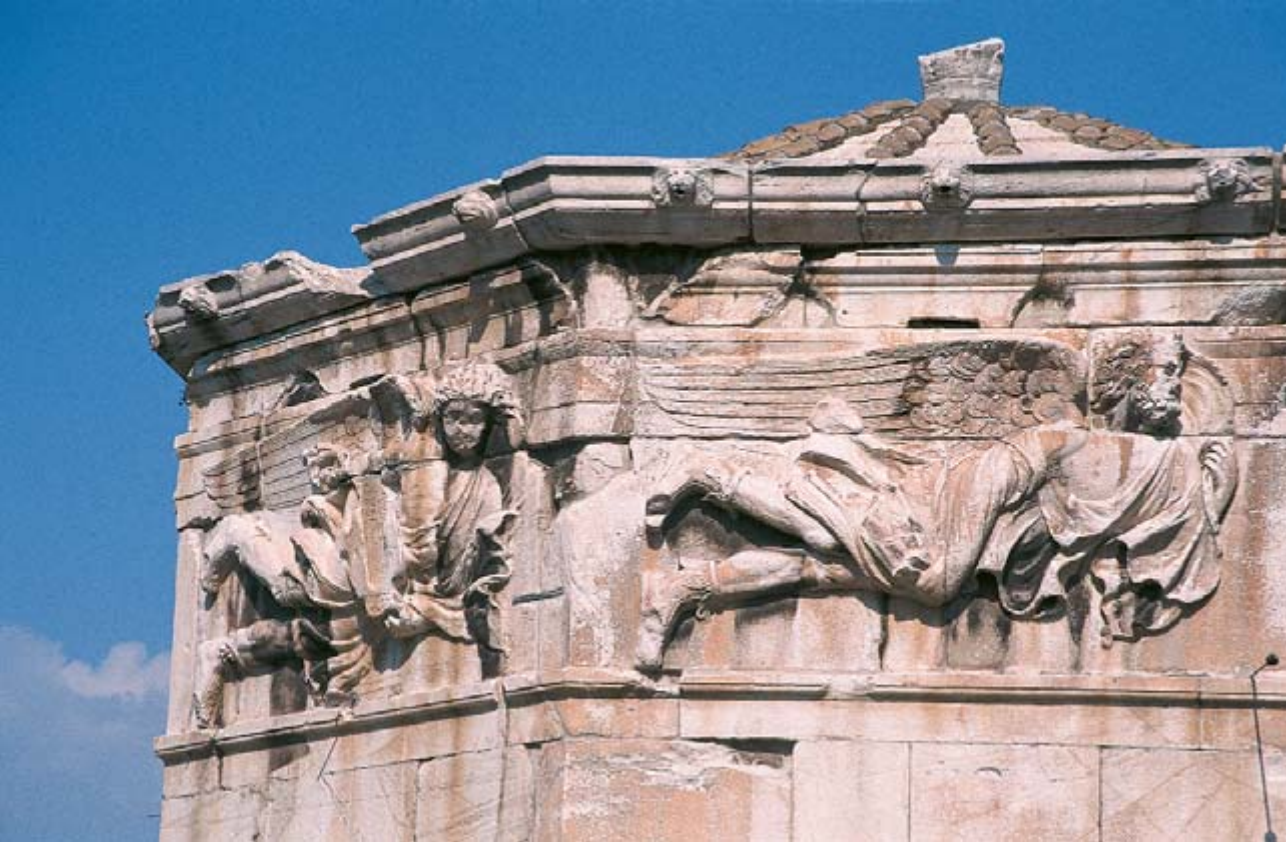
Ένα τέτοιο δημόσιο ρολόι στη Νέα Σμύρνη έχει ένα επιμέρους συμβολισμό. Για μια στιγμή είμαι στο δώλιμα. Να κατευθυνθώ προς το Κωδωνοστάσιο της Αγ. Φωτεινής, παίρνοντας τη γραμμή του Μετρό για Νέο Κόσμο ή να συνεχίσω για Μοναστηράκι στην αρχαία κλεψύδρα και το υδραυλικό ρολόι του Ανδρόνικου Κηρορήστου. Στη σκέψη της ομορφιάς της Πλάκας, του αρχαιότερου οικισμού της Ευρώπης, αποφασίζω να πάρω το Μετρό για το νέο σταθμό Μοναστηράκι. Πριν το καταλάβω ήμουν ήδη εκεί. Οι συνεπιβάτες μου, απρόσεκτοι, δεν έστεργαν ούτε μια ματιά στον "ένατρο ουρανό", άλλη μια εικαστική εγκατάσταση στο Μετρό, που μέσα από μια προβολή μας μεταφέρει νοητά σε άλλους γαλαξίες. Προσπερ-

νούσαν αυτό που πριν αιώνες ήταν το κέντρο του σύμπαντός τους, η πηγή έμπνευσης για την επινόηση του χρόνου. Αντιτάχτηκα προς στιγμή να κοντοσταθώ και εγώ στο εικαστικό αυτό έργο. Ήθελα όσο το δυνατό γρηγορότερα να ανηφορίσω προς την αρχαία αγορά και να θαυμάσω τα πρώτα δημόσια ρολόγια της πόλης. Ασυναίσθητα γύρισα το χέρι να κοιτάξω την ώρα. Είχα προς στιγμήν ξεχάσει ότι το είχα φυλάξει.

Μια ρωγή στη σύγχρονη γραμμική αντίληψη για το χρόνο. Γιατί το διεθνές σύστημα με ζώνες χρόνου, όπου κάθε ζώνη συγχρονίζεται με την "Παγκόσμια Ώρα", την ηλιακή ώρα στο μεσημβρινό του Γκρίνουιτς, υιοθετήθηκε μόλις το 1885 και αποτέλεσε το νέο ρυθμιστικό πλαίσιο των δραστηριοτήτων όσον το αναγνωρίζουν. Χτυπώντας στο ρυθμό του εκκρεμούς ο νέος μηχανικός χρόνος σηματοδότησε τη μετάβαση στη βιομηχανική κοινωνία, όπου ο χρόνος πλέον κατέστη μια μορφή συναλλάγματος. Μετριέται πια με ακρίβεια σε ρολόγια χαλαξία ή κέσιους. Ο "χρόνος - χρήμα" που προέρχεται από τη δόνηση, εμμένει στην αρχική ύλη και τα δευτερόλεπτα εμφανίζονται ως μια στιγμιαία αναλαμπή.

Ο κόσμος στριμωγμένος με νευρικές κινήσεις προχωρούσε προς την έξοδο. Η βραδυπορεία μου καθώς έβγαινα στο φως έμοιαζε με παρέκκλιση σε σχέση με το πλήθος που κινούνταν με εγγρήγορη. Ένα ζευγάρι με προσπερνά. Σπύδουν σχεδόν τροχάδην, κοιτάζοντας μπροστά, οπωσδήποτε όμως όχι ο ένας τον άλλον. Όπως και στη ζωή της σύγχρονης μεγαλούπολης. Σαν να έχουμε αποστρέψει τα βλέμματά μας από την πόλη στην οποία ζούμε, από τις μικρές όχι όμως ασήμαντες χαρές μιας εικόνας, μιας αίσθησης, μιας μυρωδιάς. Καθώς ανηφόριζα για την Πλάκα συλλογίζομουν τον περίπατο, που σε λίγο θα έφτανε στο τέλος του. Σαν να έλεβα από την κλεψύδρα του χρόνου μερικούς κόκκους άμμου, εικόνες από τα δημόσια ρολόγια διαφορετικών εποχών. Στα επόμενα λεπτά θα έφταναν στην αρχαία αγορά. Ανάμεσα στα αρχαία λείψανα θα έψαχνα να βρω την αρχαία κλεψύδρα, ένα από τα πρώτα δημόσια υδραυλικά ρολόγια της πόλης.

Ήμουν φοιτητής αρχαιολογίας, όταν σε κάποια επίσκεψη βρέθηκα μαζί με τους συμφοιτητές μου έκπληκτος μπροστά στο μοναδικό αυτό εύρημα. Ένας λάκκος επενδυμένος με

πέτρες συγκέντρωνε το νερό για τη λειτουργία της. Βρίσκονταν στη νότια περιοχή της αρχαίας αγοράς, κοντά στα ερείπια κτηρίου, το οποίο κατά μια ερμηνεία ήταν η Ηλιαία, το σημαντικότερο δικαστήριο της Αθήνας. Κλεψύδρες με τη μορφή αγγείου έχουν βρεθεί σε ανασκαφές και χρησιμοποιούνταν είτε ως παιχνίδι είτε ως όργανο μέτρησης του χρόνου. Είναι γνωστά στους πιο ειδικούς οι δικαστικές κλεψύδρες, οι οποίες προοδίαζαν το χρόνο ομιλίας των διαδίκων στα αρχαία δικαστήρια. Αυτή τη χρήση θα πρέπει να είχε και η μεγάλη δημόσια υδραυλική κλεψύδρα της αρχαίας αγοράς. Φτάνοντας έξω από τον αρχαιολογικό χώρο ήταν ήδη κλειστός. Θα έπρεπε να μεταθέσω την επίσκεψή μου αυτή. Επόμενος σταθμός του υδραυλικού ρολοιού του Ανδρόνικου Κηροήστου, ο περίφημος **Πύργος των Ανέμων**. Σύμφωνα με τους αρχαιολόγους η Κλεψύδρα της Αρχαίας αγοράς ήταν ο πρόδρομος για τη λειτουργία του. Οι **Αέρηδες**, καθώς ανηφόριζα στην Πλατεία, δέσποζαν με τον όγκο και τη λευκότητα του μαρμάρου τους. Η λειτουργία του κτηρίου διττή και πρωτοπόρος για την εποχή που χτίστηκε, γύρω στο 50 π.Χ. Ήταν υδραυλικό ρολοί και Ανεμολόγιο μαζί. Καθώς πλησιάζω η

Ο οκταγωνικός μαρμάρινος πύργος με την ανάγλυφη διακόσμηση των βασικών ανέμων, χρησιμοποιούνταν ως υδραυλικό ωρολόγιο και μετεωρολογικός σταθμός. Έκθεμα από την έκθεση Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία, Τεχνούπολη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα 2002.

ομορφία των ανάγλυφων μορφών με αφοπλίζει. Διακρίνω τον Βορέα, τον Ζέφυρο, τον Λίβα, τον Απηνιώτη. Στη νότια πλευρά μόλις που διακρίνεται ένα από τα οκτώ ηλιακά ρολόγια. Το όνομά του λέγεται "κεφαλή του πέλεου" γιατί ανεστραμμένο κατά 90 μοίρες αποδίδει το σχήμα αυτό. Ξαναθυμούμαι το πανάρχαιο ηλιακό σύμβολο των Μινωϊτών. Όσο για το υδραυλικό ρολοί στο εσωτερικό του, οι γραμμές από τα μισοκατεστραμμένα αλλάκια φαίνεται να μην προοδίδουν ακόμα όλα τα μυστικά τους. Η αναπαράσταση του μηχανισμού, όπως αποδίδεται από τους ερευνητές, αναδεικνύει ωστόσο ένα υψηλό μηχανολογικό πολιτισμό. Ο απρόσμενος αυτός περίπατος θα κατέληγε κάτω από την Ακρόπολη, σ' ένα καφέ κοντά στην **Κλεψύδρα**, την πηγή που πήρε το όνομά της "δια το ποτέ μεν πλημμύρειν ποτέ δε ένδειν". Απολαμβάνοντας τον ήλιο που σε λίγη

ώρα θα άρχιζε να δύει, κράτησα μερικές σημειώσεις από το μακρινό μου αυτό ταξίδι. Αυτό που κράτησα από τη διαδρομή μου στα δημόσια ρολόγια της πόλης της, είναι ότι η έννοια του ρυθμού αποτέλεσε όλη τη μακραίωνη προσπάθεια του ανθρώπου να ορίσει το χρόνο. Αρχικά ήταν η περιοδικότητα των φυσικών φαινομένων, του ήλιου, της σελήνης, των εποχών και αργότερα ο ρυθμός εκκένωσης της άμμου ή του νερού και της ταλάντωσης. Όμως ο χρόνος ως βίωμα, έτσι όπως αργά ή γρήγορα κυλούσε κατά τη διάρκεια του περιπάτου ήταν διαφορετικός, ασυνεχής και απρόβλεπτος. Όπως εύστοχα αναρωτιέται ο Χαλίλ Γκιμπράν, "δεν είναι ο χρόνος σαν την αγάπη, αδιάφορος και χωρίς όρια ; Αν όμως στη σκέψη σου πρέπει να μετρήσεις το χρόνο με εποχές, άσε κάθε εποχή να αγκαλιάζει όλες τις άλλες. Το άχρονο μέσα σου ξέρει την αιωνιότητα της ζωής." Τα λόγια αυτά του Γκιμπράν ανακάλεσα στη μνήμη μου καθώς προσπέρασα το Ρολόι της Αγ. Φωτεινής στη Νέα Σμύρνη. Ένα δημόσιο ρολόι - φάρο της αγάπης των προσφύγων για τον τόπο τους, σήμα του άχρονου και της αιωνιότητας της ζωής. Πριν αρκετά χρόνια με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Αγαθαγγέλου, ανακατασκευάστηκε το ομώνυμο κωδωνοστάσιο της Σμύρνης, έργο του αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Λάτρη, το οποίο λίγες εβδομάδες μετά την Μικρασιατική καταστροφή, σε κλίμα φανατισμού και μισαλλοδοξίας, κατεδαφίστηκε. Η σημερινή του μορφή, οι διαστάσεις και τα διακοσμητικά του στοιχεία αναπαράγουν πιστά το πρωτότυπο. Ο χρόνος του χτυπά στους ρυθμούς της καρδιάς των προσφύγων που ακόμα σ'αυτό αναγνωρίζουν τις χαμένες τους πατρίδες. Τελικά η παλιά τούρκικη παροχμία έχει μάλλον δίκαιο. Γιατί "όπου χτίζεις, φυτεύεις δένδρα".

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

♦Neubau der Deutschen Botschaft Athen, Einrichtungen der bundesrepublik Deutschland in Athen, p. 9.

- ♦Francois Russo, Εισαγωγή στην ιστορία των τεχνικών, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1993, σ. 131, 192-93.
- ♦Bruno Jacomy, Συνοπτική Ιστορία των Τεχνικών, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1995, σ. 95-97, 163-66, 186 - 195.
- ♦Αναστασία Παπαδιά Λάλα, "Σε αναζήτηση του χρόνου. Μέθοδοι και όργανα χρονομετρίας στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές", Τεχνονομία στη Λατινοκρατούμενη Ελλάδα 8/2/1997, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 2000, σ. 71-78.
- ♦Χ.Λάζος, "Πύργος των Ανέμων", Ελληνικό Πανόραμα, τχ. 21, 2001, σ. 34-59.
- ♦Χ. Μπουλωτής, "Σκέψεις για τα Μυκηναϊκά Μηρολόγια", Αρχαιολογία, τχ. 74, 2000, σ. 9-16.
- ♦Σ. Θεοδοσίου Μ. Δανέζης, Η Οδύσσεια των Ημερολογίων, τμ Α, Β, Αθήνα 1995.

**Το κωδωνοστάσιο-ρολόι της Αγίας Φωτεινής Ν. Σμύρνης. (δεξιά)
Υδραυλικό ρολόι τύπου κλεψύδρας που βρέθηκε στις ανασκαφές του Αμφιφάρειου Αττικής (5ος αιώνας). Πρόκειται για ορθογώνια δεξαμενή με λεπτό κρουνό στον πυθμένα της για την εκροή του νερού. Η δεξαμενή διέθεται πλωτήρα με κανόνα και δείκτη για την επίδειξη των ωρών πάνω σε κατακόρυφη παραστάδα.**

Έκθεμα από την έκθεση Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία, Τεχνούπολη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα 2002.

